

**HİTİT DİNİNDE ARİNNA'NIN GÜNEŞ TANRIÇASI VE ONUNLA
ÖZDEŞ TUTULAN DİĞER TANRIÇALAR**
**The Sun Goddess Of Arinna And Deities Hold Equivalent to it in
The Hittite Religion**

Fatma SEVİNÇ

Arş. Gör. Dr. Osmangazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskişehir
fsevinc@ogu.edu.tr

Özet

M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında Anadolu'da merkezi bir krallık kuran Hititler Anadolu'nun en eski tanrı ve tanrıçalarını da benimseyerek kendilerine mal etmişlerdir. Bu ilahi varlıkların arasında en dikkat çekici olanlardan biri kesinlikle Arinna'nın Güneş Tanrıçası'dır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hitit tanrılar listesinde her zaman eşi kabul edilen Fırtına Tanrısı ile birlikte ilk sırada yer alır. Ancak Hitit dini çok tanrılı bir dindir ve söz konusu tanrı çiftinden başka pek çok tanrı ve tanrıçanın kültürünü içinde barındırır. İmparatorluğun sonlarına doğru III. Hattusili-Puduhepa kral çifti ile başlayan dinde sadeleştirme politikası Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın başka tanrıçalarla özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Doğası gereği Anadolu'da eskiden beri kültleri bulunan başka Güneş Tanrıçaları ile zaten benzer özellikler taşıyan Arinna'nın Güneş Tanrıçası, söz konusu kral çifti zamanında kendisine bütün bütüne benzemeyen Hepat ve İştar gibi tanrıçalar ile de bir tutulmuştur. Hititlerin merkezi otoriteyi daim kılma amaçları ile paralellik arz eden din politikaları içinde değerlendirilmesi gereken bu dinsel reform hareketi, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın kimliğindeki dönüşüm ve başkalaşımarda kendini gösterir. M.Ö. 1. binyıla gelindiğinde tanrılar ikonografisinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Friglerin baş tanrıçası Kibela ile bütünleştirildiğini ve günümüzde de ona dair izler bulmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Din, Tanrıça, Arinna, Kibela

Abstract

Hittites, who founded a central state in Anatolia in the second half of second millenium B.C., adopted the oldest deities of Anatolia as they are their own deities. Certainly the Sun-Goddess of Arinna is one of the most distinguished among those. The Sun-Goddess of Arinna takes part in the first line together her husband Weather-God in pantheon. However Hittite Religion is polytheist and there are many deities in addition to this divine couple. The reform in terms of simplification in religion, started by the late period of the empire, in the times of the royal couple; Hattusili and Puduhepa, brought about the interrelating the Sun-Goddess of Arinna with other goddesses. Naturally she already had similar features with the other solar deities in Anatolia since the

oldest times, but she was also taken to be same or similar with some goddess like Hepat and Istar in the period of the royal couple mentioned above, despite the fact that they are not much similar to her. This religious reform which should be viewed as a part of the Hittites' religious policy which in turn, is hand in hand with their state policy of maintaining the central authority, has affects in the transformation and metamorphosis of the character of the Sun-Goddess of Arinna. We can say that the Sun-Goddess of Arinna became united with the Kybela of Fryg's the head-goddess in the first millenium B.C.. It is possible to find her traces in modern times.

Key Words: Hittite, Religion, Goddess, Arinna, Kybela

Giriş

M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında Anadolu'da merkezi bir siyasi güç oluşturmayı başarmış olan Hititlerin, bugün tam olarak tespit edilemeyen bir yönü kullanarak Anadolu'ya dışarıdan geldikleri genellikle kabul edilen bir görüştür. Hititler yerel Anadolu prensliklerini egemenlikleri altına alarak yaklaşık olarak M.Ö. 1600 yıllarında Hattuşa merkezli bir devlet kurmuş olarak karşımıza çıkarlar ve bu tarihleri izleyen süreçte Eski Yakındoğu'nun en önde gelen siyasi güçlerinden biri olurlar¹.

Anadolu'daki yerel prensliklerin hepsini tek çatı altında birleştiren Hititlerin din politikası da bu durumla paralellik arz eder. Hitit kralları, Anadolu'daki yerel kültürleri kabul edip, himaye altına almak yanı sıra, fethettikleri topraklarda tanıştıkları tanrı ve tanrıçaları da başkentte özenle oluşturulan panteona tereddüt etmeksizin ilave etmişlerdir. Bütün bütüne siyasi egemenlikleri altına almadıkları halde Eski Mezopotamya'nın tanrı ve tanrıçaları da Hititlerin dininde önemli bir yere sahip olmuştur. Kuşkusuz bu konuda bugünkü Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Hurri halkının taşıyıcı rolü inkâr edilemez.

Hititler teolojik anlamda, yerel ya da yabancı bütün tanrı ve tanrıçaları başkentte onurlandırarak, onların lanetinden korunmayı ve izledikleri politikada onlardan destek görmeyi beklemişlerdir.

Dünyasal anlamda ise, kült şehirlerini Hitit merkezine bağlamak, tapınaklar ve tapınakların önde gelen temsilcileri ile iyi ilişkiler kurmak ülkenin iç istikrarı bakımından gerekliydi.

Sonuç olarak Hitit dini zengin bir panteona sahip olmuştur. Ancak bu kadar fazla tanrı ve tanrıçayı barındıran bir panteonun belirli bir sisteme oturtulması ve düzenlenmesi de şarttı.

Hititler için, yerel Anadolu tanrıları ve sonradan kabul ettikleri tanrılar dâhil olmak üzere kalabalık tanrılar âlemini çeşitli gruplara ayırarak düzenlemek ve dini sistemde sadeleştirmeye gitmek, Hitit İmparatorluk döneminin sonlarına doğru, III. Hattuşili (M.Ö. 1275–1250) ve Puduhepa

kral çifti zamanı itibarıyla üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir². Bu sadeleştirme, benzer karakterde, ancak farklı isim taşıyan tanrıların ya da tanrıçaların tek bir isim veya tek bir kimlikle panteonda yeniden tesis edilmesi şeklinde kendini gösterir. Böylece devletin öngördüğü bir din anlayışı yaratılmıştır.

Hitit panteonundaki çok sayıdaki tanrı ve tanrıça arasında, “gökyüzü” tanrıları ve “yeraltı dünyası” tanrıları olarak temel bir ayırım söz konusudur³. Çalışmamızın konusunu oluşturan Arinna’nın Güneş Tanrıçası da bu büyük tanrı ailesinin en önde gelen üyelerinden biridir. Panteonun temel tanrısı olan Fırtına Tanrısı’nın⁴ eşidir ve aynı zamanda eşi gibi bir “gökyüzü” tanrısıdır. Ancak onun “yeraltı” tanrıçası rolü de vardır.

Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Hitit döneminde tapınım gören bir tanrıça olarak bilinmesine rağmen taşıdığı karakter, farklı adlar altında kendisinden önceki ve sonraki geniş zaman perspektifine yayılmaktadır. Hatta geç dönemlere kadar onun ve kültürünün izlerini taşıyan değişik ilahi varlıklarla ya da simgelerle karşılaşmamız mümkündür. Bir tanrıça olarak dışı kimliği ve tanrılar listesinde her zaman en ön sıralarda yer alması, bir Anadolu geleneğinin uzantısı gibidir.

Anadolu’nun neolitik kültür dönemine ait merkezlerde pek çok örneğine rastladığımız kadın figürleri büyük olasılıkla ana tanrıça tapınımıyla ilgilidir ve kadınla ilgili kültürlerin bu coğrafyada ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Neolitik kültürler yazısız kültürler olduğu için bu tanrıçaların güneş tanrıçası kültürleri ile ne derece ilişkili olduğunu bilemediğimiz gibi isimleri hakkında da herhangi bir şey söylememiz mümkün değildir.

Sadece tasvir edilişleri açısından bir karşılaştırma yapılabilir. Ancak Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın dışı karakter taşımasına rağmen Hitit panteonunda bazen kocası Fırtına Tanrısı’ndan bile önde yer almasını eski bir Anadolu geleneğinin yansıması olarak görebiliriz.

Daha önce belirtildiği gibi Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nı değişik görüntüleri ile incelemek bu çalışmaya sığmayacak kadar kapsamlı ve karmaşık bir konudur. Bu nedenle çalışmaya bir sınırlama getirmek zorundayız. Bu sınırlama şu şekilde olacaktır: öncelikle bu tanrıça ve özdeşleriyle ilgili olarak kısaca Hitit öncesi döneme göz atılacaktır. Daha sonra tapınım gördüğü en parlak dönem olan Hitit Dönemi’nde tanrıçanın hangi özelliklerinin ön planda yer aldığı ve onunla eşitlenmek istenen Hepat ve İştar gibi tanrıçalar ele alınacaktır.

Son olarak Hitit Devleti tarih sahnesinden çekildikten sonra, bu tanrıçanın özdeşleri kabul edilen diğer tanrıçaların varlığını sürdürmesi ve batı dünyasında tanınması ve saygı görmesi üzerinde kısaca durulacaktır.

1. Hitit Öncesi Dönemde Güneş Tanrıçaları ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hitit Anadolu'sundaki Yeri ve Önemi

Prehistorik dönemler için Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın karakterini taşıdığını iddia edebileceğimiz herhangi bir tanrıça yoktur. Neolitik dönemlerde Anadolu'da karşımıza bolca çıkan kadın figürlerinin daha çok toprakla ve bereketle ilgili olduğu düşünülmektedir⁵. Bununla birlikte genellikle kedigillerden vahşi hayvanlarla birlikte tasvir edilen söz konusu kadın figürleri ile kutsal hayvanı aslan olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası arasındaki uyum dikkat çekicidir. Ayrıca Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın da -aşağıda daha ayrıntılı ele alacağımız üzere- bereketle olmasa bile toprakla ilişkisi vardır.

Hititlerden önce Anadolu'da Güneş Tanrıçası tapınımları hakkındaki bilgimiz ise yine Hititler sayesinde mümkün olmuştur. "Hitit" isminin de ilişkili olduğu Hatti halkı, Anadolu topraklarına en eski ismini veren halktı⁶ ve din ve kültür alanında Hititleri beslemişti. Hattuşa'nın M.Ö. 14 ve 13. yüzyıllara ait ibadet konularını içeren tabletlerinden öğrendiğimize göre, Hitit rahipleri dinsel törenleri yönetirken arada bir kendi dillerinden olmayan alıntılar yapıyorlar, okuyacakları duanın hangi dilde olduğunu belirtiyorlardı ve tanrıların orijinini anlamamızı sağlıyorlardı⁷. Böyle durumlarda Hattice dualar ve Hatti tanrılarının karşımıza çıktığı örnekler pek çoktur ki bize Hitit dini yaşamında Hatti kültürünün ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede Anadolu'nun olabildiğince en eski güneş tanrıları ya da tanrıçaları hakkındaki bilgiye de ulaşmış oluruz.

Tanrı isimleri hakkında bilgi elde ettiğimiz en önemli kaynaklardan biri de Hititlerin başka ülkelerle yaptıkları anlaşmalarda tanık olarak gösterdikleri tanrıların listeleridir⁸. Bu listelerde çoğunlukla Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın, eşi Fırtına Tanrısı ile birlikte ilk sıralarda yer aldığını görürüz ancak başka güneş tanrı ve tanrıçaları da vardır⁹.

Anlaşıldığına göre Hititlerden önceki dönemde de Anadolu'da güneş tanrıçalarına ait kültler çeşitlilik göstermektedir. Pek çok yerleşim bölgesinin ve Hititlere bağlı başka ülkelerin kendine özgü güneş tanrı veya tanrıçası vardır ve bunlar çoğu zaman farklı isimler almaktadırlar. Güneşi simgeleyen tanrı ve tanrıçaların gerçekten birbirlerinden farklı mı oldukları yoksa sadece aynı tanrıçanın değişik görüntüleri mi olduğu tartışmaya açıktır. Farklılıklar bölgesel, etnik ya da dilsel değişikliklerden kaynaklı olmalıdır.

Arinna kentinin Güneş Tanrıçası belki de kentin öneminden de kaynaklı olarak, kültü yüceltilmiş bir tanrıça olarak çıkar karşımıza. Hititler onu, devletin birliğinin ve bekasının temeli olarak görmüşlerdir. A. Ünal Arinna kentinin Anadolu'nun yerli halkı Hattililer için de önemli bir kült

merkezi olduğunu ve ayrıca Hitit ekonomisinde de önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır¹⁰.

Hitit bayramlarında Hatti dilinde varlığını sürdüren güneş tanrıçalarının anılmış olması Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın eski isimlerini öğrenmemiz için fırsat yaratır.

Hattice ismi ile Urunzimu/Wuru(n)şemu¹¹ olarak geçen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hem Hatti dilinde hem de Hititçe'de "Kraliçe", "Ana", "Işık saçan", "Gökyüzü'nün Kraliçesi", "Ülkelerin Kraliçesi", "Hatti Ülkesi'nin sahibi" gibi sıfatları vardır¹². Ayrıca Arinna'nın Güneş Tanrıçası Arinna adındaki bir yerleşimin tanrıçası olması dolayısıyla Hattice feminin – *it* aitlik takısını alarak Arinitti¹³ olarak da adlandırılır¹⁴.

Panteona baktığımızda Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yanında, onun gibi Hatti kökenli bir tanrıça olan kızı Mezulla'yı görürüz¹⁵. Mezulla'nın kült merkezi, annesininki gibi Arinna şehridir ve annesi gibi bir güneş sembolü şeklinde saygı görür¹⁶. Bir başka deyişle Mezulla da "Arinna'nın Küçük Güneş Tanrıçası"dır. İsimlerini andıklarımız dışında daha pek çok güneş tanrıçası vardır¹⁷.

Diğer bütün güneş tanrı ve tanrıçaları gibi Arinna'nın Güneş Tanrıçası da aynı zamanda bir "yeraltı dünyasın" yani "toprağın" tanrısıydı. Orta Anadolu'da Hititlerden önce yaşamış olan Hattililer, güneşin yerkürenin üzerinden geçip, akşam batıda battığına, gece boyunca yeraltı dünyasında seyrini devam ettirdiğine, sabahleyin doğudan tekrar yeryüzüne çıktığına inanırlardı ve bu nedenle güneş tanrıçaları gündüz ve gece güneşi olmak üzere iki farklı karakterde karşımıza çıkmaktadır¹⁸. Aslında bu inanç herhalde Eski Yakındoğu halklarının ortak inancıydı. Güneş ufukta kaybolduktan sonra yolculuğunu gün içinde olduğu gibi gece boyunca yeraltında da sürdürdüğü inancı Sümer edebi metinlerinde de bir görüş olarak karşımıza çıkar, aynı zamanda onlar ayın da gökyüzünde görünmediği günleri yeraltında geçirdiğini düşünmekteydiler¹⁹.

Hatta Hatti tanrıları arasında İştanu adını taşıyan bir erkek Güneş Tanrısı olduğunu söyleyen H. G. Güterbock, güneşin batıp yeraltına inmesiyle cinsiyet değiştirdiğini ve Güneş Tanrıçası denen tanrıçanın aslında bir yeraltı tanrıçası olduğunu ve göğün Güneş Tanrısı'ndan farklı karakter taşıyarak ölü ritüellerinde ibadet gördüğünü ifade eder²⁰.

Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın bir "yeraltı tanrıçası" olarak taşıdığı karakter, Nerik'in Hava/Fırtına Tanrısı'na yapılan bir yağmur duasında²¹ açıkça karşımıza çıkar. Bu duada Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın ve Ereškigal'in isimleri değişimli olarak yazılmaktadır ki, Ereškigal Mezopotamya kökenli bir yeraltı tanrıçasıdır. Sonuç olarak Nerik'in Hava Tanrısı'nın annesi olarak adlandırılan Ereškigal, Arinna'nın Güneş Tanrıçası

ile eşitlenmektedir.

Dua metninin III. Hattuşili dönemine tarihlenmesi özellikle önemlidir²². Arinna'nın Güneş Tanrıçası, hem "gökyüzü" hem de "yeraltı" tanrıçası sıfatıyla çeşitli isimleri olması bir yana, en başta da belirttiğimiz gibi III. Hattuşili-Puduhepa kral çifti döneminde gerçekleştirilen dinde sadeleştirme/reform hareketi kapsamında başka ülkelerin tanrıçalarıyla eşitlenmeye başlanmıştır.

Esasen Arinna'nın Güneş Tanrıçası Eski Krallık Dönemi'nin ilk kralı kabul edilen I. Hattuşili'nin yıllıklarından itibaren karşımıza çıkmaya başlamıştır. I. Hattuşili bu yıllıklarda kendisini "Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevdiği" olarak açıklamakta ve tanrıçayı iki kez GAŞAN-IA "Hakimem" sıfatıyla anmaktadır²³. Ayrıca Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın tapınağını seferlerde elde ettiği ganimetlerle doldurmuş, tanrıçanın kültürünü zenginleştirmiştir²⁴.

I. Hattuşili'nin askeri harekâtlarında önemli bir yer tutan Kuzey Suriye seferlerinde kral, Hattuşa'ya bazı yabancı tanrı ve tanrıçaları da ganimet olarak taşımıştır²⁵. İşte bu tanrıçalardan biri –Hepat- yukarıda sözünü ettiğimiz III. Hattuşili-Puduhepa kral çifti döneminde gerçekleşen dinde sadeleştirme hareketi içinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile bir tutulmaya başlamıştır. Kuşkusuz bunda Kraliçe Puduhepa büyük rol oynamıştır.

Şimdi Hepat'ın ve ona bağlı olarak İştâr ve diğer tanrıçaların, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sıfatlarını ele geçirip, tanrılar hiyerarşisinde onunla eşit seviyeye getirilme süreçlerini değerlendireceğiz.

2. Hepat ve İştâr'ın Gölgesinde Kalan Bir Tanrıça: Arinna'nın Güneş Tanrıçası

I. Hattuşili'nin altı yılı kapsayan yıllıklarında Kuzey Suriye'ye ait farklı bir panteonun izlerini buluruz. Fırat yakınlarındaki Haşşuwa'nın işgalinden sonra I. Hattuşili Hattuşa'ya Halpa (bugünkü Halep)'nin Fırtına Tanrısı yanında tanrıça Allatum ve Allatum'un kızı Hepat gibi Hurrili birçok tanrı ve tanrıçayı taşır.

Ancak Hurri kültür istilası aslında M.Ö. 15. yüzyılda Hitit hanedan listesinde II. Tuthaliya'nın eşi olarak gösterilen Hurrili kraliçe Nikalmati'nin aracılığıyla başlar²⁶. Zamanla bu yabancı panteonla Hitit panteonu uyum gösterir. Örneğin I. Şuppiluliuma Dönemi'ne ait antlaşma metinlerinde verilen tanrı listelerinde Hurrili ve Hurrilerin benimsendiği Mezopotamyalı tanrıçaların devlet kültürüne yerleşmiş oldukları görülür. Mezopotamya kökenli İştâr ve Suriye'de Hepat'ın annesi olarak tapınım gören yeraltı

tanrıçası Allatum panteonda saygı görmeye başlamış, hatta Allatum Hatti döneminin erkek karakterli yeraltı tanrıçası Lelwani ile özdeş tutulmuştur. Hepat ise bu antlaşma metinlerinden birinde Kummani ve Uda'nın tanrıçası olarak belirtilmesine rağmen henüz çok fazla önemsenmediği açıktır. Ayrıca Muwatalli Dönemi'ne gelindiğinde Kargamış'ın yerel tanrıçası Kubaba'nın da Hattuša'da bir kulte sahip olduğu görülmektedir²⁷.

Hurri bölgesinin tanrı ve tanrıçalarının en çok etkin olduğu dönem daha önce de söz ettiğimiz gibi III. Hattuşili- Puduhepa kral çiftinin tahta olduğu dönemdir. Kraliçe Puduhepa Lawazantiya şehrinin başrahibinin kızıdır. Lawazantiya şehri Kizzuwatna'da Hurrilerin yoğunlukta olduğu bölgededir ve A. Goetze'nin ifadesine göre Kizzuwatna kralı dini ayinleri bu şehirde gerçekleştirmektedir²⁸. Ünlü Kadeş Savaşı için çıktığı seferden dönen III. Hattuşili (o dönemde henüz bir prenstir), Kizzuwatna'daki koruyucu tanrıçası İstar'a verdiği kurban sözünü gerçekleştirebilmek için Lawazantiya'ya uğrar. Orada "tanrıçanın isteği ile", Lawazantiya kentinin İstar (Hurrice adı Šaušga²⁹)'nın başrahibi Bentipšarri'nin kızı Puduhepa ile evlenir ve kendi deyimiyle "tanrıça onlara karı-koca aşkı" bahşeder³⁰.

Buradan çıkartılan sonuç III. Hattuşili'nin Puduhepa ile özgür iadesiyle evlenmediğidir; tanrıça İstar ona rüyasında görünüp bu evliliği şart koşmuştur. III. Hattuşili bu sırada yalnızca bir prenstir ve Kummani'nin rahip ailesinden bir kızla evlenmiştir³¹. Daha sonra III. Hattuşili tahti yeğeni Urhi-Tešup'tan gasp edip kral olduğunda Hitit dini için yeni bir dönem başlamıştır. Hem kral hem de kralın yeni evlenmiş olduğu kraliçe geçmişlerinde tapınağa bağlı bir yaşam sürmüş kişilerdir. III. Hattuşili'nin babası II. Murşili oğlunu sağlığı iyi olmadığı için rahip olarak tapınak hizmetine vermiştir. Bu tapınak, II. Murşili döneminde önem kazanmış olan Šamuha kentinin tanrıçası İstar'ın tapınağıdır. Bu tanrıçanın rahibi olarak yetişen III. Hattuşili hayatının her döneminde tanrıçayı koruyucu tanrısı olarak görmüştür³².

III. Hattuşili'nin Puduhepa ile evlenmesiyle Lawazantiya kentinin İstar'ının önemi artmıştır. Yalnızca İstar değil onunla birlikte Hurrili tanrı çifti Tešup ve Hepat da devlet kültüründe yüceltilmişlerdir. Tešup, Hatti'nin Fırtına Tanrısı ile Hepat ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgisinden dolayı Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hepat ile eş değer tutulmasından ayrıca söz edeceğiz. Ancak önce İstar konusunu açıklayarak onun Hitit dünyasındaki yeri ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirilmesinin kaynağı araştırılacaktır.

Eski Mezopotamya kökenli bu tanrıçanın Hurrice adı Šaušga'dır ve önemli kült merkezi Hurri nüfusunun yoğunlukta olduğu Yukarı Mezopotamya bölgesindeki Ninive şehridir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde

Teşup'un kardeşi olarak, Teşup ve Hepat ile bir üçlü oluşturur³³. Anadolu içindeki iki önemli kült merkezi yukarıda da belirttiğimiz gibi Lawazantiya ve Şamuha'dır. Bu iki şehir kısmen de olsa Hurri bölgesinde yer almaktadırlar. H. G. Güterbock'un belirttiğine göre Babilce "İştar" ideogramı yerel tanrıçaların pek çoğu için kullanılmakta ya da yerel İştar'lar için doğrudan bu tanrıçanın adı kullanılmaktadır; ancak ideogram olarak kullanıldığında adı geçen tanrıçanın kendi ismi yerel Anadolu dillerinden birinde ifade ediliyor olmalıdır³⁴.

İştar Eski Mezopotamya'da aşk ve savaş tanrıçası olarak bilinse de III. Hattuşili ve Puduhepa dönemi ile birlikte tanrıçanın daha çok savaşçı karakterinin ön plana çıkartıldığını görmekteyiz. Hurri panteonunda yer almasıyla birlikte İştar'ın özellikleri bir takım değişikliklere uğramış olmalıdır. M. Darga, İştar işaretiyle temsil edilen bu tanrıçanın aslında Eski Mezopotamya İştar'ından çok farklı olduğunu, Hurriler tarafından Anadolu'ya getirildikten sonra yerel bir tanrıçaya dönüştürüldüğünü ve Hurrili Şauşga olarak adlandırılan bu tanrıçanın aşk tanrıçası olmadığını savaş tanrıçası olduğunu ifade etmektedir³⁵. Esasen kral ve kraliçenin tanrıçalarının her ikisi de savaşçı karakterdedir. III. Hattuşili'nin (koruyucu³⁶) tanrıçası Şamuha İştar'ın ikonografisi, silah taşıyan kanatlı bir tanrıça şeklindedir³⁷. Lawazantiya kentinin İştar'ı ise yalnızca savaşçı değildi aynı zamanda erkek giysileri giyiyordu³⁸. Ancak tanrıça erkek gibi giyinmekle cinsiyet değiştirmez, yalnızca erkek görüntüsüne bürünür; yani "bu tanrıça çift cinsiyetlidir" diyemeyiz. Lawazantiya kentinin İştar'ının kutsal hayvanı aslan, silahı topuzdur³⁹.

M. Darga, Lawazantiya kentinin İştar'ı ile Tanrıça Hepat'ın aynı tipte olduğunu bildirmektedir⁴⁰. Bu durumda ikisi bir biriyle özdeş midir? Hurri İştar'ının Eski Mezopotamya İştar'ından çok farklı olduğunu daha önce belirtmiştik. İştar'ın Hepat ile özdeşliği söz konusu edildiği takdirde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile de özdeşliği söz konusu edilmelidir. Çünkü aşağıda ele alacağımız üzere, Kraliçe Puduhepa bir duasında Hepat'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile aynı tanrıça olduğunu açıkça iddia eder. Ancak ikincisi ne kadar şüpheli bir özdeşlikse ilki de o kadar şüpheli görünmektedir.

İmparatorluk Dönemi'nde görülen kültürle Güneş Tanrıçası, İştar'a hemen hemen hiç benzemez. Çünkü İştar hem aşk tanrıçasıdır hem de savaş tanrıçasıdır. Savaşçı karakterinin ön planda tutulduğu göz önünde bulundurulursa belki Güneş Tanrıçası ile arasında bir bağ kurulabilir. Çünkü Arinna'nın Güneş Tanrıçası savaşlarda Hitit ordusuna destek veren tanrıların en başında yer alıyordu⁴¹. Ancak konununun savaşçı değil "savaşa yardımcı" olduğunu düşündüğümüzde özdeşleştirme tartışmalı olacaktır.

Bununla birlikte İştar'ın adının anlamı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeşliği konusunda bir fırsat vermektedir; çünkü bu tanrıçanın adı "yıldız" anlamına gelmektedir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın aynı zamanda bir Yeraltı Tanrıçası olduğunu daha önce ifade etmiştik. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na adanan kurbanlarda kurban hayvanı kesildikten sonra yenilebilen kısmı gündüz güneşine, geriye kalan kanlı kürkü ise gecenin yıldızına adanır⁴². Bu durumda İştar'ı Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın karanlık yüzü olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda İştar pek çok tasvirinde yeraltı karakterli olarak çıkar karşımıza. Eski Mezopotamya kökenli mitolojik bir öyküde, "İştar'ın Cehenneme İnişi" öyküsünde İştar ablası Ereşkigal'i ziyaret etmek için yeraltına iner ki, aslında Ereşkigal İştar'ın gece görüntüsünden başka bir şey deęildir⁴³. Tıpkı Arinna'nın Güneş Tanrıçası gibi güneşin batıp yeraltına inmesiyle birlikte biçim hatta isim değiştirmiştir. "İştar'ın Cehenneme İnişi" metinlerinden birinde İştar'ın kanatlı olduğu görölmektedir ve hatta o bazı metinlerde kuşa benzemektedir⁴⁴. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın isminin Nerik'in Fırtına Tanrısı'na yapılan bir duada tanrıça Ereşkigal ile dönüşümlü olarak yer aldığını da göz ardı etmemeliyiz.

Kraliçe Puduhepa ile birlikte devlet panteonunda en yükseğe getirilen tanrıça ise hiç şüphesiz Hurri Bölgesi'nin baş tanrıçası olan Hepat'tır. Puduhepa için Hepat'ın ne kadar önemli bir tanrıça olduğu kendi isminden de anlaşılmaktadır; ismi Hurrice teofor bir isimdir: *pudu-* anlamı henüz bilinmeyen Hurrice bir fiil köküdür, *hepa-* eki ise Hepat'tan türetilmiřtir⁴⁵.

III. Hattuşili ve Puduhepa döneminde tanrıça Hepat, Hitit ordularının ve devlet politikasının başı oldu ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile bir tutuldu. Bu durumu Puduhepa'nın bir duasından anlıyoruz. Bu duada Puduhepa şöyle demektedir:

*"Arinna'nın Güneş Tanrıçası, sahibem, sen bütün ölkelerin kraliçesisin. Sen kendine Hatti Ölkesi'nde Arinna kentinin Güneş Tanrıçası adını taktın. Ayrıca sedir ölkesi yaptığın (ölkede) kendine Hepat adını koydun..."*⁴⁶.

Puduhepa kendi halkının önde gelen tanrıçası Hepat'ı Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yerine koyarak onu, Hitit devlet kültüründe en üst konuma yerleştirmişti. Böylece Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı da ikinci plana atmamış oluyordu. Puduhepa'nın bir kraliçe olarak konumu düşünöldüğü zaman tanrıçalara verilen bu önem daha iyi anlaşılacaktır. Puduhepa siyasal yaşamda hiçbir Hitit kraliçesi ile karşılaştırılamayacak kadar etkin bir rol üstlenmiştir.

Kraliçe Puduhepa'nın öncölük ettiği tanrıçaları özdeşleştirme icraatına en güzel örnek Yazılıkaya açık hava tapınağıdır. Yazılıkaya Boğazköy'e çok

uzak olmayan doğal bir kaya oluşumudur. İmparatorluk Dönemi'nde kayaların üzerine Hitit panteonunun aldığı son durumu açıkça gözler önüne seren bir tanrılar alayı işlenmiştir. Burada kadın tanrıların başını çeken Hepat kutsal hayvanı aslanın üzerinde tasvir edilmiştir⁴⁷.

Ancak H. G. Güterbock iki tanrıça arasında temelde hiçbir benzerlik olmadığına ve bu özdeşleştirmenin tamamen zorlama olduğuna dikkat çeker⁴⁸. Arinna kentinin Güneş Tanrıçası tam anlamıyla bir güneş tanrıçasıdır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın kültüründe –var oldukları metinlerde de ifade edilen- güneş kursları onun karakteri hakkında şüpheye yer bırakmaz⁴⁹. Ayrıca Güneş Tanrıçası güneşin özellikleriyle uyumlu olarak adaletin de koruyucusudur; çünkü güneş ışığı ayırım gözetmeksizin her yere ulaşır ve günlük seyrinde ışıklarını herkese eşit ölçüde dağıtarak, herkesin işlerini tarafsızlıkla kontrol eder⁵⁰.

Oysa Hepat'ın bir güneş tanrıçası karakteri taşıdığına dair hiçbir iz yoktur; daha çok “ana” karakteri taşır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na da çoğu zaman “Ana” diye hitap edilmesine rağmen Hepat'ın “Ana” karakteri daha ön plandadır. Hatta hizmetkârları Hutenna ve Hutellura ile beraber doğuma yardım eden ritüellerde karşımıza çıkmaktadır⁵¹. Bunlar kader tanrıcaları olarak da bilinirler ve isimleri *hute-* “yazmak” fiilinden türetilmiştir; doğumda hemşire olarak görev almaları mitolojiye insanın yaratılışında görev almaları olarak uyarlanmıştır⁵².

Aslında Hitit panteonunda, Hepat ve hizmetkârlarıyla uyumlu ve benzer başka tanrıçalar vardır. Anadolu'da “Ana Tanrıça” olarak anılan daha pek çok tanrıçanın kültü yer almaktaydı; bunlardan biriyle eşitlenmesi makulken Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile bir tutulmasının politik nedenlerden kaynaklı olduğu şüphe götürmez.

Örneğin Hatti kökenli Amamma ve Hannahanna: her ikisinin de ismi *iterierte* formdadır, yani Hititçede “Anne” anlamına gelen kelime yinelenmektedir. Bu durumda anlam, annenin annesi ya da büyükanne olmaktadır ki, iki tanrıça da kült bekleliğini yapan rahiplerce “Tanrıların annesi” adı altında anılırlar ve İştüşaya ve Papaya isimli iki Hattili kader tanrıçası da onlarla bağlantılı olarak ortaya çıkar⁵³. Karakteristik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu tanrıcaları Hepat ve yardımcıları ile denk tutmak herhalde yanlış olmayacaktır. Hepat'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'ndan çok farklı olduğu açıktır. Tek benzerlikleri ikonografide her ikisinin de aslanla temsil edilmeleridir⁵⁴.

Hepat'ın sonraki tarihi dönemlerde başka kültürlerde ortaya çıkan yansımaları da “Ana” kimliği çerçevesinde olmuştur. M. Ö. 1. binyılda hiyeroglif yazıtlarda ^DHa-pa-tu, ^DHe-ba-tu ve ^DHi-pa-tu şekillerinde karşımıza çıkar. Lykçe yazıtlarda ise Hepat, *hba-eni* olarak ifade

edilmektedir ki anlamı “Heba Ana”dır; yine Hellas’ın mistik dindarlarından Orfeuşçuların dualarında Hipta ismi Dyonisos’un ebesi olarak geçmektedir; hatta Heba/Hepat isminin Sami dillerdeki karşılığının Tevrat’ın Genesis bölümündeki Havva/Eva olduğu öne sürülmektedir⁵⁵.

M. Darga, Hepat’ın Eski Yunan ve Roma dünyasında tam bir karşılığı olmamasına rağmen Hera ve Athena kombinasyonunu temsil edebileceğini söylemektedir⁵⁶.

3. Hitit Panteonunda Sıradan Bir Hurri Tanrıçası Kubaba: Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile İlişkisi ve Friglerin Ana Tanrıçası’na Dönüşümü

Tanrıça Kubaba, Hepat gibi Hurrili bir tanrıçadır⁵⁷. Kubaba Kargamış kentinin yerel tanrıçasıdır⁵⁸. Panteonda tanrıçaların sıralanışına bakacak olursak Kubaba’nın çok arka sıralarda yer aldığını görürüz. Ancak Kubaba’nın Kargamış kentinde çok önemli bir yeri vardır. Kubaba’nın bir tanrıça olarak karakteristik özellikleri Hitit Dönemi boyunca çok fazla anlaşılammıştır. Daha sonraki dönemde ön plana çıkışının ise belirgin bazı nedenleri vardır.

F. Kınal, Kubaba’nın metinlerde “Kara Tanrıça” adıyla anılan tanrıçayla bir olduğunu vurgulamış ve dolaylı olarak Şamuha’nın İştâr’ı ile özdeşliğine dikkat çekmiştir. Çünkü Kara Tanrıça bir meteorla ilgili olarak ortaya çıkar ve kültü için kuyumcular yıldız şeklinde broşlar imal ederler⁵⁹. F. Kınal’ın ifadesine göre Kara Tanrıça Tuthaliya isimli krallardan biri tarafından⁶⁰ Kizzuwatna’dan alınıp Şamuha kentine götürülünce Şamuha’nın İştâr’ı haline gelmiştir ve İştâr’ın adının yıldız olması da bu tezi desteklemektedir⁶¹. Ancak Kubaba’nın İştâr gibi aşk ve savaş tanrıçası özelliklerini göstermediğini söylemek zorundayız; daha çok Hepat’a benzemektedir, yani bir “Ana”dır. Hepat nasıl kendi bölgesinin ana tanrıçası ise o da Kargamış’ın ana tanrıçasıdır.

Onun nasıl bir tanrıça olduğu Hitit Devleti yıkılıp Kuzey Suriye-Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde M. Ö. 1. binyılda yerel Hitit beylikleri ortaya çıktığı zaman daha iyi anlaşılmiştir. Bu döneme ait kaya kabartmalarındaki tasvirler Tanrıça Kubaba’yı gözler önüne serdi. Geç Hitit Dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde Kubaba baş tanrıça haline geldi; bunun başlıca nedenlerinden biri Kargamış’ın sözü edilen yerel beyliklerin içinde merkezi bir konumda olmasıdır. Bu dönemde tanrıçanın tasvirlerine beyliklerin dağılım sahası içinde rastlamak mümkündür. Tasvirlerin ona ait olduğunu gösteren kanıt ise tasvirlerin yanında yer alan hiyeroglifle yazılmış adıdır.

Bu tasvirler içinde Kubaba'yı Hepat ile özdeşleştirmemizi sağlayan unsurlar vardır: örneğin Kilikya kapılarının kuzeyinde Bolkarmaden anıtında Kubaba'nın, Tanrı Tarhu (Fırtına Tanrısı'nın Hitit ve Luwi dilindeki adı⁶²) ile birlikte ismi geçmekte ve ayrıca yerel Fırtına Tanrısı'nın yanında tasvir edilmektedir. Kayseri ili sınırları içindeki Kululu stelinde ise Tanrıça Kubaba "doğum tanrıçası" olarak anılmaktadır. Yine Malatya'da bulunmuş bir stelde, ayakta duran Fırtına Tanrısı'nın karşısında bir boğa üzerinde tahta oturmuş ve elinde bir ayna tutmaktadır; başlığı ise Yazılıkaya'da tasvir edilen tanrıça Hepat'ın başlığı ile benzerlik göstermektedir⁶³.

Kubaba'nın pek çok yerde yerel Fırtına tanrılarının eşi olarak temsil edildiği açıktır. Bilindiği gibi Hepat da Hurri kültüründe Fırtına Tanrısı Teşup'un eşi olarak temsil edilmektedir. Doğum tanrıçası olarak anılması da Hepat ile paralellğine bir örnektir. Giysi benzerliği de iki tanrıçayı eşitlemek açısından son derece kayda değer bir ayrıntıdır. İki tanrıçanın "ana tanrıça" olarak saygı görmesi de dikkat çekicidir. W. F. Albright, Doğu ve Güney Anadolu'nun yerel büyük ana tanrıçasının büyük olasılıkla Kubaba olduğunu söyleyerek, Kubaba'nın Kapadokyalılar ve Mitanniler arasında Hepat'a, biraz daha doğuda ise Şauşga'ya eşit olduğunu iddia eder⁶⁴.

Kubaba M.Ö. 1. binyılda Frig dinine de Kibele adıyla girmiş ve ana tanrıça olarak kabul edilmiştir. Geç Hitit Dönemi'nde Kargamış ve çevresinde tapınım gören Kubaba kültürünün batıya doğru ilerleyip Frig Krallığı'nın baş tanrıçası olması şaşırtıcı değildir. Çünkü anıtların dağılımı Kargamış-Tabal yolu boyunca devam eder ve Tabal Krallığı'nın en batı ucunda bulunan Karaburun hiyeroglif yazıtı Frigya Pessinus'una (Frig Kibele'sinin kült merkezi) çok uzak değildir; Frigya ve Tabal ülkeleri arasındaki kültür alış-verişi sonucu tanrıçanın Frigler'e geçmiş olması mümkündür⁶⁵.

Kibele kültürünün Lidya Uygarlığı'nda da önemli bir yeri vardır. Lidya'ya Frigya'dan geçmiş olması mümkün olsa da Kibele'nin Anadolu'nun batısında Kubaba adıyla çok önceden bilindiğine dair kanıtlar vardır. Denizli ili sınırları içindeki Ladik'de ele geçen silindir mühürlerden birinde Kubaba'nın adı yer almaktadır; yaklaşık olarak M. Ö. 1700'lü tarihleri gösteren bu mührün üzerindeki yazıtta "Matrunna, Aplahanda'nın kızı, kutsal Kubaba'nın hizmetkârı" yazmaktadır. Mührün Kuzey Suriye'den geldiğini kabul etsek bile isimler Hurrice değildirler, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarına ait dillere özgü bir karakter taşırlar⁶⁶. Yine de zaman süresinin uzunluğu ve Kubaba isminin değişimi düşünülürse bu yaklaşım şüpheyle karşılanabilir.

Hepat'ın Eski Yunan dininde ve mitolojisinde birtakım yansımalarının olduğundan söz etmiştik. Kibele'nin Eski Yunanlılar arasındaki yeri çok

önemli olmuştur. Kibele'nin Helen mitolojisindeki "tanrılar anası Rhea" ile bir tutulduğunu görmekteyiz; örneğin antik coğrafyacı Strabon eserinde Rhea'yı Kibele ve Kibele'ye atfedilen sıfatlarla tanımlamaktadır⁶⁷. Helenler kendi tanrıçalarının bazılarında Kibele'nin özelliklerini gördüklerinden onu benimsemişler ve onları Kibele ile özdeşleştirmişlerdir. Adı geçen tanrıça Rhea yanı sıra Demeter, Artemis, Afrodit –İştar'ın Hellas'taki adı- gibi tanrıçalar Kibele ile benzerlik göstermektedir⁶⁸.

Kibele kültü, Hepat'ın yansımaları ya da İştar'ın batı dinlerine nasıl geçtiği sorunu ise hemen hemen kesin bir çözüme ulaştırılmıştır. Ö. Çapar bu konuyu şu şekilde özetlemektedir:

"Hellas'ın Yakındoğu ilişkilerinin yoğun olduğu yöre, Kuzey Suriye ve Fenike'dir. Ve bu ilişkiler M. Ö. III. bine, özellikle de II. bine yani Myken devrine kadar çıkmaktadır. Burada ilginç olan nokta, Güneybatı yolunun Kuzey Suriye'nin Al-Mina limanında denize varmasıdır. Bu yoldan, Hellas'ın Yakındoğu'dan birçok kültür unsurları aldığı bugün artık kanıtlanmıştır. Örneğin, Fenike alfabesinin bu yolla Hellas'a götürüldüğü bilindiği gibi, Hesiodos'un Theogonia'sında anlattığı Kronos efsanesinin de Hurri kökenli Kumarbi efsanesinden esinlendiği ve yine aynı yoldan Hellas'a geçtiği kanıtlanmıştır. ... Tüm bunlar gösteriyor ki, M.Ö. XIV. yüzyıldan sonra Kuzey Suriye limanları –Ugarit, Al-Mina, Tell Sukas, Tabbt el-Hammam- ile Hellas arasında canlı bir ticaret ilişkisi vardır. ... O halde Kuzey Suriye sahillerinde kurulmuş olan Helen kolonilerinin ve Ugarit'teki Helen tüccarlarının, Ugarit'in doğudan en yakın komşusu olan Kargamış'ta tapınım merkezi bulunan tanrıça Kubaba (Kibele)'ya yabancı oldukları düşünülemez. Gerçekten Ugarit'in daha II. binde Kargamış ile sıkı ilişkileri vardır. Ve hatta Ugarit kral hanedanı arasında tanrıçanın ve tapınımının var olduğu bilinmektedir. Buradan hareket edilirse, Kibele tapınımının da diğer birçok kültür unsurları gibi, bu yoldan Hellas'a vardığını kabul etmek herhalde yanlış olmayacaktır⁶⁹".

Ugarit bir liman şehri olması dolayısıyla Eski Yakındoğu'daki pek çok kültürün buluşma noktası olmuştur. Eski Doğu uygarlıklarında tapınım gören pek çok tanrı ve tanrıça Ugarit yoluyla Hellas'a taşınmıştır. Hepat'ın da Kubaba ile aynı yolu izlediği şüphesizdir. Zaten Hepat'ın kültüne Hurri bölgesi içinde yer alan hemen her kentte rastlamak mümkündür ki bunun içine sahil şehirleri de girmektedir. Hepat'ın Ugarit, Adaniya (Adana), Manuzi (İskenderun yakınları) gibi sahil şehirlerinde ve Emar'da tapınım

gördüğü bilinmektedir⁷⁰.

Afrodit'in ise Kıbrıslı bir tanrıça olarak bilinmesi Hellas'a doğudan, Kıbrıs üzerinden geldiğinin göstergesidir.

Eski Doğu'da tapınılan bu büyük tanrıçaların batıda da tanınması ve saygı duyulması ticari ve ekonomik ilişkilerin paralelinde gelişen kültür alış-verişi sayesinde gerçekleşmiştir. Son olarak Eskiçağ'ın son ve büyük uygarlığı Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'ya ait pek çok kült Roma kentine taşınmıştır. Bunların en ünlüsü Romalı kâhinlerin bildirmesi üzerine Pön Savaşları'nda Roma'ya destek sağlamak amacıyla Kibele'nin Pessinus'tan Roma'ya taşınmasıdır⁷¹. Romalılar da kendilerinden 1500 yıl önce Hititlerin yaptığı gibi uzak diyarlara ait kültleri merkezlerine taşıyıp dini birliği siyasi hegemonyaya dönüştürme yolunu seçmişlerdir.

Sonuç

Hititlerin Anadolu'da birliği sağlayıp merkezi bir devlet kurmaları ile farklılıklar eskisi gibi yaşama şansı bulmuş olmasına rağmen, tanrılar hiyerarşisinde ilk sıralarda yer alanlar zamanla çok daha ön plana çıkartılmış ve benzer karakterde olanlar onların gölgesinde kalmıştır.

Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hitit Tarihi boyunca devletin ve ülkenin baş tanrıçası olsa da imparatorluğun sonlarına doğru başka tanrıçalarla bir tutulmuş ve hatta konumu onlar tarafından işgal edilmiştir. Esasen birbirleriyle eşitlenmek istenen tanrı ve tanrıçaların karakterlerinde benzer yanlar olmakla birlikte bazen bu eşitlenme tamamen zorlama olabilmektedir. Özellikle Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Hepat'ın birbiriyle eşitlenmek istenmesine rağmen farklı oldukları anlaşılmaktadır. Ortak yanları her ikisinin de çağdaş olan iki ayrı topluluğun baş tanrıçaları olmalarıdır. Baş tanrıça olarak devletin, orduların, adaletin ve toplumun hâkimi aynı zamanda himaye edenidirler. Buradan yola çıkarak hem "savaşçı" hem de "ana" özellikleri taşırlar. Çünkü dâhil edildikleri devleti ve toplumu korumak ve onlar için savaşmakla yükümlü bir kimliğe bürünmüşlerdir.

Farklı karakter özellikleri taşıyan bazı tanrı ve tanrıçaları tek bir kültün çatısı altında toplayarak sayılarını azaltmak, Anadolu'da ilk defa Hitit Krallığı döneminde gündeme gelen bir konudur. Bilindiği gibi Hitit Devleti, Anadolu'nun ilk merkezi krallığıdır ve bu krallığın izlediği birleştirici ve yayılmacı politika dinsel inançlara olan yaklaşımda da kendini göstermiştir. Başlangıçta fethettikleri toprakları her şeyleri ile birlikte –inançları da dâhil olmak üzere- merkeze bağlamışlardır. Bu süreç sona erip Hititler doğal sınırlarına ulaştıktan sonra merkezdeki tanrı ve tanrıçaların çeşitliliğine son verme aşamasına geçilmiştir. Nasıl ki bağlı devletler Hitit kanun ve

otoritesine göre yönetiliyor ve Hitileştiriliyorsa aynı şekilde tanrı ve tanrıçalar da aynılaştırılmak zorundaydı. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hepat'la ya da İştar'la özdeşleştirilerek arka plana düşmesi aynı zamanda, III. Hattuşili-Puduhepa dönemi ile başlayan bir kültürel sentez ve birlik oluşturma çabasının sonucudur. III. Hattuşili'nin, İştar'ın "koruyucu tanrıçası" olduğuna dair vurgu yapması, Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın (artık) Hepat adı ile anılacağını ifade etmesi inançta köklü değişikliklerin gerçekleşeceğinin habercisidir. Bizzat kral ve kraliçe tarafından söz konusu tanrıçaların ön plana çıkartılması ve dinde sadeleştirme yapılması tek tanrılı inançların yeşermesine de zemin hazırlamıştır ki insanlık tarihi açısından dikkate değerdir.

Tanrıçaların birbirleriyle özdeşleştirilmek suretiyle ortaya çıkan genel karakter yapıları, görsel tasvirlerde de kendini gösterir. Adı geçen tanrıçalar tasvirli sanat eserlerinde birbirine benzer, bazen aynı şekilde temsil edilmişlerdir. Örneğin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın, Hepat'ın, İştar'ın ve Kibele'nin baş tanrıça olarak benimsendikleri farklı dönemlerde kutsal hayvanları aslanla birlikte tasvir edilmeleri, kimliklerinin tespiti açısından son derece önemlidir. Aynı kutsal hayvanla ve aşağı yukarı aynı giysilerle kaya anıtlarında görülen bu tanrıçaların daha sonraki dönemlere ait insanlar tarafından aynı tutulmaları kaçınılmazdır.

Metinlerden yola çıkarak elde edilen bu tanrıçalara has özellikler tarihsel süreçte ya da merkezi devletlerin çatısı altına sokulduklarında bulanıklaşmaktadır. Ancak bu tanrıçaların kültlerine ait uygulamalar ya da gelenekler kendi dönemlerinden sonra hatta günümüze kadar izlerini sürdürmektedir.

Kuşkusuz Eski Anadolu'ya ait bir kült olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası kültüne ait bir takım özelliklerin günümüze taşınmasında Eski Yunan ve Roma'nın Eskidoğu'nun mirasını devralmasının büyük payı vardır. Bu uygarlıklara ait tasvirli sanat eserlerinde ismi farklı bile olsa görünüşte güneş tanrıçası özelliklerini anımsatan ışınlı taçlı tanrıça heykellerine rastlanmaktadır. Hatta Hristiyan dininde Meryem-İsa tasvirleri özellikle de Rönesans Dönemi sanatçıların eserlerinde başındaki ışık haleleri ile görülmektedir. Öyle ki günümüzde özgür ve adil dünyanın temsilcisi olmaya soyunan Amerika Birleşik Devletleri'nin metropollerinden biri olan New York'un açıklarında bulunan Ellis Adası'nın üzerindeki özgürlük heykelinin, başının çevresini saran ışınlı bir taç taşıyan kadın şeklinde temsil edilmesi bile şu anda unutulmuş görünen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı anımsatır niteliktedir.

Kaynaklar ve Dipnotlar

- ¹ Ana hatlarıyla Hitit siyasi tarihi hakkında bkz. DİNÇOL A. M. 1982: “**Hititler**”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, İstanbul, 18–120, 18–53.
- ² BRYCE, T. 2003: **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, (çev. Müfit Günay), Ankara, 152; ÜNAL, A. 2003: **Hititler Devrinde Anadolu 2**, İstanbul, 77.
- ³ de MARTINO, S. 2006: **Hititler**, (çev. Erendiz ÖZBAYOĞLU), Ankara, 91.
- ⁴ Fırtına Tanrısı Hitit çivi yazılı metinlerinde Sümerce ^DU ve ^DIM ideogramlarıyla yazılmaktadır. LAROCHE, E. 1947: “**Recherches sur les noms des dieux hittites**”, Revue d’Assyriologie 41, Paris, 67–98.
- ⁵ AKURGAL, E. 1998: **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, 5.
- ⁶ “Hitit” isminin kökeni ve “Hatti Ülkesi” deyiimi hakkında bkz. AKURGAL, E. 1995: **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İstanbul, 15.
- ⁷ AKURGAL, E. 1998: 15–16.
- ⁸ ÜNAL, A. 2003: 77; ARCHI, A. 1990: “**The names of the Primeval Gods**”, *Orientalia (Nova Series)*, Vol. 59, Roma, 114–129, 114–115; GURNEY, O. R. 1977: **Some Aspects of Hittite Religion**, London, 6.
- ⁹ GURNEY, O. R. 1977: 6.
- ¹⁰ ÜNAL A. 1999: **Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 205.
- ¹¹ LAROCHE, E. 1947: 38.
- ¹² HAAS, V. 1994: **Geschichte der Hethitischen Religion**, Leiden, 420.; ALP, S. 2003: **Hitit Güneşi**, Ankara.
- ¹³ LAROCHE, E. 1947: 106.
- ¹⁴ YOSHIDA, D. 1995: **Untersuchungen zu den Sonnengottheiten bei den Hethitern**, Heidelberg, 212.
- ¹⁵ LAROCHE, E. 1947: 30.
- ¹⁶ HAAS, V. 1994: 427.
- ¹⁷ YOSHIDA, D. 1995: 311.
- ¹⁸ OETTINGER, N. 1990: “**Die ‘dunkle Erde’ im Hethitischen und Griechischen**”, *Die Welt des Orients* 20/21, Göttingen, 82–98, 86; HAAS, V. 1994: 132 ve 421; COLLINS, B. J. 2002: “**Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult**”, *Magic and Ritual in the Ancient World*, P. Mirecki - Marvin Meyer (eds.), Leiden. Boston. Köln, 224–241, 224.
- ¹⁹ KRAMER, S. N. 1960: “**Death and Nether World According to the Sumerian Literary Texts**”, *Iraq* 22, London, 59–68, 63.
- ²⁰ GÜTERBOCK, H. G. 1950: “**Hittite Religion**”, *Forgotten Religions*, ed. Vergilius Ferm New York, 81–109, 91.
- ²¹ KUB 36. 89; HAAS, V. 1970: **Der Kult von Nerik: Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte**, Roma, 142–158; HAAS, V. 1994: 423.
- ²² HAAS, V. 1970: 141.
- ²³ GURNEY, O. R. 1977: 11.
- ²⁴ I. Hattusili’nin yıllıklarına ait metnin tercümesi için bkz. ALP, S. 2005: **Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**, Ankara, 65–66.
- ²⁵ ALP, S. 2005, 65.

- ²⁶ GURNEY, O. R. 1977: 13.
- ²⁷ GURNEY, O. R. 1977: 16, 17.
- ²⁸ GOETZE A. 1940: **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven, 71.
- ²⁹ LAROCHE, E. 1947: 6.
- ³⁰ III. Hattuşili ve Puduhepa'nın evlilikleri hakkında bkz. ÜNAL, A. 1974: **Hattusili III: Hattusili bis zu seiner Thronbesteigung (Band I) (Texte der Hethiter 3)**, Heidelberg, 85–88; DARGA, M. 1974: “**Puduhepa: An Anatolian Queen of the Thirteenth Century B. C.**”, Mansel'e Armağan II, Ankara, 940.
- ³¹ DARGA, M. 1974: 941.
- ³² YİĞİT, T. 1997: “**M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine**”, Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 30, Ankara, 273-287, 279.
- ³³ HAAS, V. 1994: 385.
- ³⁴ GÜTERBOCK, H. G. 1950: 92.
- ³⁵ DARGA, M. 1974: 950.
- ³⁶ İştâr'ın III. Hattuşili'nin Koruyucu Tanrıçası olduğunu ispatlayan en dikkate değer belge “III. Hattuşili'nin Savunması” adıyla bilenen belgedir. Metnin tercümesi için bkz. DİNÇOL, A. M. 1982: 42-43. DARGA, M. 1992: **Hitit Sanatı**, İstanbul.
- ³⁷ DANMANVILLE, J. 1962: “**Aperçus sur l'art hittite a propos de l'iconographie d'Istar-Sausga**”, Revue Hittite et Asianique XX, Paris, 37.
- ³⁸ GOETZE, A. 1955: “**Hittite Dress**”, Corollo Linguistica Festschrift F. Sommer, Wiesbaden, 51.
- ³⁹ GÜTERBOCK, H. G. 1950: 92.
- ⁴⁰ DARGA, M. 1974: 953.
- ⁴¹ YOSHIDA, D. 1995: 54.
- ⁴² HAAS, V. 1994: 422.
- ⁴³ İki tanrıçanın kardeş oldukları ve hatta aynı tanrıçanın iki farklı görüntüsü olduğu hakkında bkz. KINAL, F: 1967: “**Inanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi**”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi III, S. 4–5, Ankara, 1-21, 1–21.
- ⁴⁴ PENGLASE, C. 1995: “**Some Concepts of Afterlife in Mesopotamia and Greece**”, The Archaeology of Death in the Ancient Near East, S. Campbell, A. Green (eds.), Oxford, 192-195, 193.
- ⁴⁵ DARGA, M. 1974: 941.
- ⁴⁶ ERKUT, S., 1992: “**Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri**”, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp, H. Otten et al. (eds.), Ankara, 159–165, 160.
- ⁴⁷ GURNEY, O. R. 1977: 19-24.
- ⁴⁸ GÜTERBOCK, H. G. 1950: 90.
- ⁴⁹ ERKUT, S. 1992: 161.
- ⁵⁰ GURNEY O. R. 1990: The Hittites, London, 115.
- ⁵¹ HAAS, V. 1994: 387.
- ⁵² GURNEY, O. R. 1977: 17–18.
- ⁵³ HAAS, V. 1994: 433.

-
- ⁵⁴ GÜTERBOCK, H. G. 1950: 90.
- ⁵⁵ HAAS, V. 1994: 384.
- ⁵⁶ DARGA, M. 1974: 951.
- ⁵⁷ LAROCHE, E. 1947: 84–85.
- ⁵⁸ GURNEY, O. R. 1977: 18.
- ⁵⁹ KINAL, F. 1986: “**Kara Tanrıça Olarak Kybele**”, IX. Türk Tarih Kongresi, C. I, Ankara, 236–239, 235–239; aynı özdeşliği belgeleyen metin yerleri hakkında bkz. LAROCHE, E. 1947: 84.
- ⁶⁰ Adı geçen Kral Tuthaliya, T. Yiğit tarafından III. Tuthaliya olarak belirtilmiştir, YİĞİT, T. 1998: 273–287.
- ⁶¹ KINAL, F. 1986: 238–239.
- ⁶² GURNEY, O. R. 1977: 10.
- ⁶³ ÇAPAR, Ö. 1979_a: “**Anadolu’da Kybele Tapınımı**”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXIX, Ankara, 198.
- ⁶⁴ ALBRIGHT, W. F. 1929: “**The Anatolian Goddess Kubaba**”, Archiv für Orientforschung V, Berlin, 230.
- ⁶⁵ ÇAPAR, Ö. 1979_a: 201.
- ⁶⁶ ALBRIGHT, W. F. 1929: 229.
- ⁶⁷ ÇAPAR, Ö. 1979_b: “**Roma Tarihinde Manga Mater (Kybele) Tapınımı**”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXIX, Ankara, 183.
- ⁶⁸ Adı geçen tanrıçalar ve özellikleri için bkz. ERHAT, A. 1993: **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul.
- ⁶⁹ ÇAPAR, Ö. 1979_b: 189–190.
- ⁷⁰ HAAS, V. 1994: 385.
- ⁷¹ BARROW, R. H. 2002: **Romalılar**, (Çev. E. Gürol), İstanbul, 155.

TABLÖLAR

Tablo 1. Neolitik Dönem merkezlerinden Çatalhöyük’de ki yanında aslan başları olan tahtında oturan ve doğum yapan ana tanrıça figürü. M.Ö. 8. binyıl.

Tablo 2. Arinna’nın Güneş Tanrıçası, oğlu Fırtına Tanrısı’nı dizlerine oturtmuş ve başının üzerinde ışık halesi ile temsil edilmiştir. M.Ö. 2. binyılın 2. yarısı. Alp, 2003, Resim 29’dan alınmıştır.

Tablo 3. Konya-Karahöyük kazılarında ele geçen Kanatlı İştar heykelciği. M.Ö. 2. binyılın 1.yarısı. Alp, 2003, Resim 31’dan alınmıştır.

Tablo 4. Büyük olasılıkla Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nı simgeleyen Boğazköy kapı sfenksi. M.Ö. 2. binyılın 2. yarısı. Darga, 1992, Resim 124’dan alınmıştır.

Tablo 5. Kargamış’tan göğüslerini tutan Kanatlı İştar’ tasviri. M.Ö. 1. binyıl. Akurgal, 1995, Levha 103a’dan alınmıştır.

Tablo 6. Kayseri ili sınırları içinde bulunan Fraktin’de, III. Hattuşili’yi, Fırtına Tanrısı ile eşitlenen Teşup’a ve Puduhepa’yı, Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile eşitlenen Hepat’a libasyon yaparken gösteren kaya anıtı ve çizimi. M.Ö. 2.binyılın ikinci yarısı. Akurgal, 1995, Levha 56a’dan alınmıştır.

Tablo 7. Hitit dönemine ait Yazılıkaya açık hava tapınağının A odasında Teşup ve Hepat’ın buluşma sahnesi ve bu sahnenin çizimi. Tanrıça uzun kule şeklinde başlığıyla aslan üzerinde tasvir edilmiştir. M.Ö. 13. yüzyıl. Alp, 2003, Resim 46, Şekil 14’ten alınmıştır

Tablo 8. Geç Hitit Beylikleri döneminde Kargamış’tan Tanrıça Kubaba heykeli. Tanrıçanın başlığı dikkat çekici. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı. Akurgal, 1998, Resim 96’an alınmıştır.

Tablo 9. Boğazköy’ün demir çağı tabakasında ele geçmiş tanrıça Kibela heykeli. Tanrıçanın kule şeklindeki başlığı dikkat çekici. M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısı. Alp, 2003, Resim 37’dan.

Tablo 1

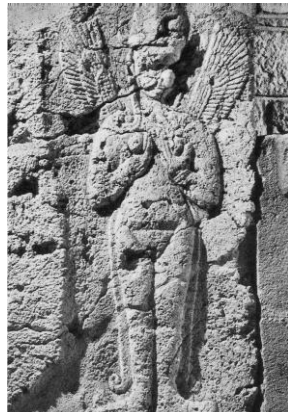
Tablo 2

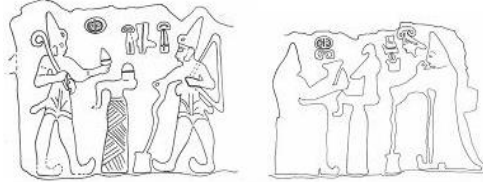
Tablo 3

Tablo 4

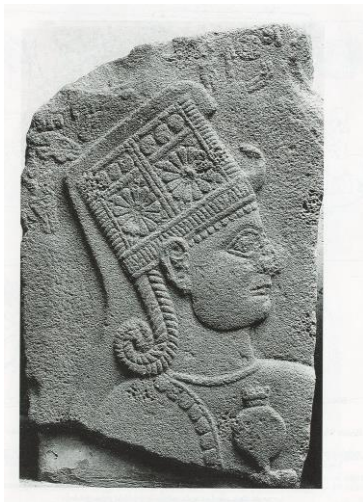
Tablo 5

Tablo 6.

Tablo 7.

Tablo 8.

Tablo 9.